

Heikki Paloheimo (toim. 2005). *Vaalit ja demokratia Suomessa*. Helsinki: WSOY

Vaalitutkimuksen Projekti

Vaalitutkijoiden vuonna 2002 perustama tutkijaryhmä ”Vaalit ja edustuksellinen demokratia Suomessa” on kirjoittanut nimensä mukaisen tutkimusraportin, jossa vaaleja lähestytään osallistumistutkimuksen perinteestä käsin. Teoksen nimestä on jätetty pois sana ”edustuksellinen” ja tämä kertoo teoksen painopisteestä, siinä ei tarkastella vaaleja ja vaalitapoja edustuksellisen demokratian ja poliittisen järjestelmän tekijänä eikä vaalien ja poliittisen mandaatin merkitystä poliittisen päättäjäroolin kannalta. Teoksen otsikon voisi vielä tiivistä muotoon ”Vaalidemokratia Suomessa -osallistumistutkimuksen näkökulma”. Suomalaisesta demokratiasta on osallistumistutkimuksen näkökulmasta kerrottavana kansalaisten tahto osallistua vaaleihin ja sitoutua poliittisiin järjestöihin ja poliittiseen järjestelmään.

Esipuheen mukaan ryhmän tavoitteena on vakiinnuttaa vaalitutkimuksen perinne Suomeen. Kuitenkin juuri vaalitutkijoiden osuus suomalaisessa valtio-opissa on ollut mitätavoittava ja suuntauksen piiriin on laitosten opetuksen kautta jatkuvasti rekrytoitu nuoria tutkijoita. Tutkijat haluaisivat vaalitutkimuksen kansainvälisen tavan mukaisesti vakiinnuttaa vaaliosallistumisdatan kokoamisen toistuvaksi käytännöksi ja siten luoda edellytykset aikasarjojen laadinnalle. Joka vaaleista olisi toimitettava osallistumistutkimuksen mitat täyttävä vaalitutkimus. Käsillä olevalla teoksella pyri-

tään vakuuttamaan hankkeen kannalta relevantti yleisö siitä, että osallistumistutkimus antaa perustietoja poliittisesta osallistumisesta, vaaleista ja demokratiasta Suomessa.

Teos perustuu kansainväliseen yhteistyöhön tutkimushankkeen ”Comparative Study of Electoral System” kanssa. Laaja suomalainen aineisto on koottu v 2003 ja monissa kohden tekijät pystyvät hyödyntämään aiempaa suomalaista ja eurooppalaista vaalitutkimusta, vaikka aikasarjadata ei ole niin tiheä kuin tavoitellaan. Tutkimustyön substanssiyhetydet esitettyyn laajempaan kansainväliseen projektiin jäävät kuitenkin tarkemmin selvittämättä. Sivustolla www.cses.org kerrotaan projektin tutkimuksista, joiden tekijöistä osa (Pippa Norris, Russell J. Dalton) on aiempien töidensä perustella tekstissä esillä. Samoin viitataan toisen projektin ”Beliefs in Government” (teossarja Oxford UP) tutkimukseen, mutta projektia ei esitellä. Kolmas implisiittinen taustahanke on Robert D. Putnamin johdolla työskennellyt seminaarisarja, josta ilmestyi teos ”Disaffected Democracies” ja laajempia sosiaalisesta osallistumis pääomasta käyty keskustelu.

Teos on tarkoitettu myös poliittisen osallistumistutkimuksen oppikirjaksi. Teos kertookin selkeästi suomalaisten konventionaaliseen poliittiseen osallistumishalusta ja puoluesidoksista sekä vuoden 2003 mediakeskeisistä vaaleista. Vaikka artikkelikokoelma ei ole helpoin oppikirjalaji on ilmeisesti valmistelu- ja toimitustyötä tehty, koska tekstit tukevat toisiaan. Oppikirjakäyttöä varten ja muutoinkin tutkimusyhteisöä ja ehkä hankkeen omaa työtäkin varten olisi kuitenkin toivonut alkuluvuksi poliittisen osallistumistutkimuksen genren esittelyä ja arviota sen eri suuntausten merkityksestä valitun projektin osalta. Opiskelijaa voisi kiinnostaa, onko tutkimusote ylipäättään muuttunut vuosien mittaan? Asetelma on sikäli erikoinen, että tekstin piti vahvistaa kuva osallistumistutkimuksen perinteestä.

Artikkeleissa hyödynnetään aiempien suomalaisten tutkimusten tietoja, mutta yleiskuva olisi selventänyt tätäkin soveltamisen suuntaa. Tekstin vajeiden takia näyttää siltä, että tutkimuskonsepti on vakaa, koska sama data vaatii tutkimusotteen pysyttämisen samanlaisena. Muutoksia on toki tapahtunut. Aikasarjojen laadinnan positiiviset puolet poliittisen kulttuurin tutkimuksessa jäävät kuitenkin implisiittisiksi. Tutkimus lähinnä raportoi tietoja, eikä selvitä, mitä uusia ja laajempia asioita, ei vain kohteeksi nimettyjä suomalaisia erillisiä instituutioita ja järjestöjä ja haastateltujen mielipiteitä niistä, ollaan tutkimassa.

Tutkimusprojekti tulisi laajemmin käsitettäväksi, jos se toimisi osana muuta poliittisen toimintakulttuurin tutkimusta. Tutkimussuuntauksen suhde muuhun poliittiseen elämän tutkimukseen jää ohueksi, teoksen ote sulkeutuu aiheetta osallistumistutkimuksen perinteen sisäiseksi. Olisiko opiskelijan arvioitava datavertailua vain kyseisen suuntauksen sisäisenä asiana, mitä teos kertoo hänelle suomalaisesta poliittisesta kulttuurista?

Kansainvälisen osallistumistutkimusten yleisemmät kysymyksenasettelut olisivat selventäneet, mitä teoksen dataa olisi tehtävä. Viitteet jäävät artikkeleissa erillisiksi. Ilmeisesti vain kansainvälisesti vahvat nimet tulivat sittenkin enemmän poliittisen demokratian haasteita ja arvioivat ylei-

semmin poliittista osallistumista poliittisen kulttuurin kontekstissa (esim *Disaffected Democracies* luku 1; Pekonen teoksessa *Vaaleista vaaliin*) kuin mitä tässä suomalaisessa projektissa on ollut tarkoitus tehdä.

Tosin muutamassa artikkelissa kansainvälinen vertailu on onnistuttu toteuttamaan osallistumistutkimuksen perinteisin käsittein kuten David Eastonin diffuusoin järjestelmäkannatuksen ja spesifin puoluekannatuksen vertailussa (Mattila & Sänkiäho) ja puolueiden roolin muutoksen osalta (Paloheimo). Kuitenkin oppikirjaa ajatellen lukijalle jää kuva, että ne edustuksellisen demokratian haasteet, jotka otetaan teoksen johdannossa ja artikkeleiden avauksessa esille ja esitetään tutkimustehtäviksi, jäävät yleisesti vailla vastausyrityksiä. Haasteista esillä on toistuvasti lähinnä äänestysprosentin lasku. Teos päättyy toteamukseen, että yhtä vähän poliitikoilla kuin kansalaisilla on selkeää käsitystä demokratian kehittämisestä. Ohut tulos demokratian kehittämiskeinoista on luonnollinen seuraus sitoutumisesta osallistumistutkimuksen genreen. Vaikka ei arvioisi demokratian työkaluja, ei laajempi perspektiivi avannut asiaa toisin.

Tutkimuksen ansio on kansalaismielipiteiden erittelyssä ja suhteuttamisessa. Viesti on selvä: Vaikka äänestysprosentti laskee, niin kansalaisten poliittista demokratiaa kohtaan tunteman luottamuksen nojalla ei vaalidemokratian rakenteissa ole suurta muutostarvetta. Sen sijaan poliitikoiden ja puolueiden olisi uusiuduttava. Tästä voidaan monen muunkin tutkimuksen nojalla olla yksimielisiä ja osaltaan teos kuuluu tähän akateemiseen poliittisen tilanteen jäsentäjien joukkoon. Poliittisuus käsitetään varhaisia vaalitutkimuksia laajemmin ja siten voidaan monipuolisemmin suhteuttaa poliittisesta aktiivisuuden ja passiivisuuden merkkejä.

Koska kyse on samalla science-tyyppisen vaalitutkimuksen yrityksistä esiintyä pragmaattisena poliittisen elämän arvioijana, otan esille perustelun yhden lähtökohtaotuksen eli vaalivelvollisuuden tematiikan. Tutkimusprojektista se on välittynyt myös puoluesihteerikomitean mietintöön (KM 1: 2005). Totean myös poliittisesti aktiivien piirissä pitkällä aikavälillä tapahtuneesta muutoksesta, ja eittämättä tällaiset tiedot perustelevat osallistumistutkimuksen merkitystä valtio-opillisena suuntauksena ja vähintään harvan aikasarjadata kokoamista. Toinen peruste tutkimussuuntaukselle on hallitukseen luottamisen tutkimus, joka puolestaan on vain kartoitettavaa dataa, ja tässä akateeminen rooli on toimia alan kontrolloijan. Tällaisen tutkimuksen poliittinen käyttö ja sijoittuminen ministeristön tilaustutkimukseksi olisi monessa maassa kyseenalaista.

Pääministerivaalien osalta tapahtuma dokumentoidaan hyvin vaalikampanjan osaksi (29–30, 55–57, 212–217), mutta esitys jää toteavaksi, koska tutkimussuuntaus ei johdata erittelemään poliittisia toimintaperiaatteita. Puolueiden kampanjoinnin ja puolueiden ohjelmatarjonnan perusteella tuodaan esille poliittisen osallistumisen konteksti ja tästä avautuvatkin teoksen yleisesti mielenkiintoisimmat jaksot eli luvut 3, 8, 9, 11 ja 12. Yleisarviota vaaleista demokratiasta ei tehdä, vaan luonnehditaan poliittista osallistumista puolueiden vaalidemokratiassa.

Osallistumistutkimuksen näkökulma

Teos sanoo tutkivansa ”suomalaisen demokratian muutosta kansalaisten poliittisen osallistumisen näkökulmasta,” (22). Rajaus pitää liiankin hyvin. Poliitikot ja kampanjat ovat tutkittavana kansalaisten näkökulmasta eli asenteiden perusteella. Tosin poliitikoiden mediaesiintymisestä Moring ja Borg kertovat hieman laeemmin muun tutkimuksen perusteella. Puoluejohtajien asema tuli tuolloin keskeisemmäksi, mutta Poliitikoiden tavat toimia mediassa ovat 1990-luvulla muuttuneet yllättävän vähän, esiintyminen viihdeohjelmissa on tutkijoiden mukaan jopa vähentynyt, ehkä poliitikosta markkinamediassa syntyvää mielikuvaa on punnittu uudelleen.

Osallistumisasenteista koottua standardoitua dataa olisi voitu täydentää avoimilla kysymyksillä, haastatteluin ja muita dokumentteja analysoiden. Täten osallistumistutkimuksen genre laimentuisi. Edustajien vaalikoneeseen antamien tietojen hyödyntäminen (Paloheimo) toi lisäarvoa puoluetutkimukseen. Nettiaineisto tosin perustui hyvinvointivaltion ja lompakkoäänestämisen teemoihin. Arvoperusteiset puolueet kärsivät ja välineellisen kulttuuriin tukeutuvat saivat aineistosta tukea. Tämä osaltaan kertoo enemmän vaalikoneista toimittajista kuin eduskuntapuolueista.

Kansalaisten poliittisista asenteista ja käyttäytymisestä tarjolla on runsaasti yksittäistä tietoa, jota olisi suonut tulkittavana laajemmin. Viitataan yleiseen teesiin sosiaalisen pääoman merkityksestä, mutta teesin muotoilua ei käsitellä tarkemmin. Järjestöaktiivisuuden ja poliittista järjestelmää koskevan luottamuksen välistä korrelaatiota pidetään jo sinänsä osoituksena, että sosiaalisella pääomalla on merkitystä (157). Esitys on juuri niin epämääräinen kuin nämä yleiset sosiaalisen pääoman kausaaliväitteen muotoon puuet poliittiset argumentit ovat. On yleinen kritiikin aihe, että poliittisen osallistumisen taustana on useimmiten jokin poliittinen eikä sosiaalinen seikka. Putnamkin on modifioinut radikaalempia teesejään ja joutunut Italian historiastaan raun kritiikin kohteeksi. Mihin versioon tekijät tukeutuvat?

Pääosin teos kertoo konventionaalista poliittisesta osallistumisesta. Åsa Bengtson ja Kimmo Grönlund arvioivat kansalaisten halua toimia poliittisesti myös vaihtoehtoisina pidettävillä tavoilla. Lista on samankaltainen kuin Pesosen ja Sänkiähon tutkimuksessa v 1979. Ihmisten osallistumisen boikotteihin, vetoomuksiin ja mielenosoituksiin on yleistynyt, mutta yleisen valmius osallistua mielenosoituksiin, joka oli korkea 1970-luvulla, on laskenut. Vertailuja vaalitutkimuksiin olisi laajemminkin voinut hyödyntää. Toisaalta jätetään hyödyntämättä osallistumistutkimuksen mahdollisuuksia tulkita tietoja. Jos korkeasti koulutetut osallistuvat selvästi useammin myös vaihtoehtoisina pidettävien tavoin, niin eikä tätä voisi tulkita tiedollisen poliittisen identifiikaation nojalla ja arvioida poliittisten identifiikaatiotapojen eriytymistä tai sittenkin yhdyntymistä aikakausien mittaana. Vai tullaanko tässä juuri sille rajalle, jossa mekaaniset vertailut päättyvät ja alkaa kontekstualisointi. Saman aikasarjan täydentäminen ei riitä vahvistamaan tutkimusta.

Tekijät toteavat aineistohavaintoa, että naiset äänestävät nyt miehiä useammin. Asia ei silti käsitellä eikä tilastoja,

joiden mukaan käänne tapahtui eduskuntavaaleissa v 1991 ja kunnallisvaaleissa v 1984. Olisiko tähän ollut kommentoitavaa aiempien ja uuden vaalitutkimuksen nojalla? Poliittisen kulttuurin lähihistorian kannalta voisi laajemminkin tulkita raporttilauseeksi pelkistettyä tulosta, että vasemmistolaisiksi itsensä kokevien keskuudessa on poliittisen osallistumisen ja kiinnostuksen aste selvästi laskenut tulvaessa 1970-luvulta 2000-luvulle. Sen sijaan oikeistolaisemmiksi itsensä mieltävien parissa on yhä enemmän sellaisia, joita politiikka kiinnostaa (92).

Nähdään, että kansalaiset äänestävät sitä varmemmin, mitä suurempana he pitävät puolueiden välisiä eroja (134). Ehkä yksilöt joko arvostavat poliittista kannanottoa tai eivät halua olla keskivertomassaa, näitä näkemyksiä tukevat vaalikampanjoista kertovat tiedot, että erottautuminen on keino menestyä sekä puoluejohtajana (luvut 3 ja 9) että puolueena (luku 11). Ilmeisesti kansalaiset arvostavat vaaleja poliittisena tapahtumana ja mahdollisuutena kontrolloida poliittista päätöksentekoa vähäiseksi tietämällään äänestämisen keinolla. Arvostetaan poliittista oikeutta toimia. Tällainen tulosten tulkinta on kriittinen teoksessa toistetun velvollisuus-hypoteesin mukaan eli että äänestetään, koska se koetaan kansalaisvelvollisuudeksi.

Velvollisuudentunto ja osallistujan muut tunnot

Tekijät nostavat kansainvälisestä tutkimuksesta poiketen velvollisuuden tunteen heikkenemisen keskeiseksi poliittisen osallistumisen alenemista selittäväksi tekijäksi. Ehkä tämä kertoo vaalidemokratiatutkimuksen ja etenkin ”beliefs in government” -tematiikan kääntyvän suomeksi myös valtiota eikä vain puoluehallitusta kohtaan tunnettujen asenteiden tutkimukseksi. Vertailukohtana on syytä pitää, että kansainvälisessä tutkimuksessa puhutaan luottamuksesta, ja arvioidaan sen muodostumista kansalaisyhteiskunnassa (Disaffected Democracies).

Osallistujien taustasta kertovien muuttujien nojalla teoksessa päädytään siihen, että keskeinen syy äänestämishalun laskuun on, etteivät kansalaiset enää koe äänestämistä velvollisuutena. Päätteleytjäksi todetaan, että politiikasta kiinnostumattomien ja vähän koulutettujen äänestysaktiivisuus on laskenut huomattavasti 1970-lukuun verrattuna, kun taas politiikasta kiinnostuneiden ja korkeasti koulutettujen äänestysaktiivisuuteen on pysynyt lähes samana (128–129, 133, 145). Otaksamana on, että vähän kiinnostuneet ovat aiemmin äänestäneet lähinnä velvollisuudentunnosta ja kun se on heikennyt, on äänestysaktiivisuus tässä ryhmässä laskenut. Mitään vakuuttavaa näyttöä ei kuitenkaan ole velvollisuudentunnon perustavasta merkityksestä poliittiselle osallistumiselle yleensä, eikä erityisesti erilaisesta logiikasta eri sosiaaliryhmissä.

Suomalaisessa 1960-luvun poliittisessa kulttuurissa voidaan toki huomattavasti yleisemmin nähdä merkkejä tiettyjä normeja kohtaan tunnetun velvollisuudentunnon heikkentymistä, mutta ainakaan 1960- ja 1970-luvulla tämä ei johtanut poliittisen aktiivisuuden laskuun.

Ehkä poliittisen velvollisuudentunto on jokin toisenlainen kansalaisten syvärakenne, joka ei heikennyt poliittisen

modernisaation aallossa vaan on jälkijättöinen maalaishenkisen elämäntavan heijastuma, joka alkaa refleksin tavoin toimia aina vaalikellon soidessa. Vai olisiko niin, että poliittinen sitoutuminen tai jonkin kannan myöntäminen nähtiin 1970-luvulla myös alemmissa sosiaaliryhmissä paitsi sallituksi niin oikeutetuksi.

Tutkimuksessa siis on dataa, joka antaisi perusteen todeta, että oikeistolaisiin arvoihin identifioidutaan ja myös aktivoidutaan niiden kautta aiempaa helpommin. Kulttuurissa ei ole esiintymistä arvoihin heikoimmin kiinnittyvien parissa estäviä tekijöitä. Vasemmistolaisen tilanne on nyt toisin ja perinteisesti vasemmistolaisuus on ollut yleisintä niiden parissa, joiden koulutus on ollut vähäisempää. Ehkä poliittisessa kulttuurissa on vasemmistolaiseksi äänestäjäksi kasvamista heikentäviä seikkoja, eikä muutakaan artikuloijaa löydy kuin satunnaisesti kuten Helsingissä Tony Halmeen kannatus (luvussa 6). Ilman velvollisuudentunteen käsitettä voidaan rakentaa uskottavia poliittisen osallistumisen selviytyrsyntyisiä. Kulttuurimurroksen erittelyssä ei tarvita termiä velvollisuudentunto.

Velvollisuushypoteesin tueksi Suomessa esitetty evidenssi on aiemmin tukeutunut hyvin yksipuoliseen kysymyksenasetteluun, jossa haastateltava ei ole saanut verrattavaksi äänestämisen vaihtoehtoja, eli kansalaisyhteiskunnan oikeus äänestää, mahdollisuus valita, tms. Sen sijaan lomakkeessa on lista lauseista, joista jokaiseen voi vastata samastumisen asteen mukaan ja yhtenä lauseena on esitys äänestämisestä velvollisuutena. Siten ei hyväksytä, että äänestäminen koetaan vahvassa mielessä velvollisuudeksi ja ilmaus voidaan käsitellä niin, että äänellä ei ole suurta merkitystä, mutta kuitenkin äänestän tms. Kansalaiset eivät ole eri argumenttien vertailutilanteessa ilmoittaneet, että he äänestäisivät nimenomaan velvollisuudentunnon takia. Ja näin perustavista asioista ei kyselyin ja standardihaastatteluin saada asiaan selvyttä.

On silti totta, että oikeuden käyttö voidaan jossain määrin kokea samalla velvollisuutena, mutta asioiden mittasuhteet ja poliittisen argumentoinnin lajityypit sekoittuvat, jos ja kun äänestämistä ja äänioikeutta aletaan demokratian proseduureja koskevaa päätöksentekoa varten arvioida asennedatan nojalla. Vaalitutkijoiden tulos, että velvollisuudentunteen heikkeneminen johtaa äänestämisen alenemiseen on nimittäin otettu vakavasti ”Kansanvalta 2007” -komiteassa (KM 2005:1). Perustuslakiin tulisi sen mukaan kirjata, että äänestäminen on kansalaisvelvollisuus eikä kansalaisoikeus, kuten tähän saakka Äänestämispakkoa komitea ei kannattanut, mutta sitäkin käsiteltiin (ks arviotani Kanavassa 9/2005).

Kävisimmekö siis jatkossa käyttämässä äänivelvollisuuttamme? Ehkä tällainen ajattelutapa olisi omiaan karsimaan monen ja myös nuorten halua äänestää. Edustuksellinen poliittinen osallistuminen esitettäisiin vielä nykyistä passiivisemmän genren osaksi. Äänestäminen olisi käsitettävissä täytettävänä velvollisuutena eikä oikeutena toimia.

Kuitenkaan äänioikeudessa ja äänestämisessä ei institutioiden ja demokratian proseduurien osalta ole kyse velvoittamisesta vaan oikeus on vaadittu ja saatu. Kansalaisille on annettu oikeus kontrolloida päättäjiä ja oikeus osallistua po-

liittisesti ja käyttää kansanvaltaa. Toimintaperiaatteiden ja poliittisen kulttuurin rakentamisen (institutional design) maailma on toinen kuin yksilöiden mieltymyksiä kirjaava asennetutkimusten maailma. Teoksessa ”Vaalit ja Demokratia” esitetään perustuslain muutoshankkeen käyttäytymisteellinen taustadata. Toisaalta myös tutkimusdatan toinen tulkinta antaisi aiheen olla koskematta perustuslakiin, jos siis uskottaisiin, että käyttäytymisdatasta voidaan tehdä välitilinpäätös, jota tulisi arvioida poliittisten toimintaperiaatteiden ja konstituution tulkintaperinteiden tutkimuksen nojalla – ja sitten poliittisesti.

Lopuksi

Vaalitutkijan näennäisen täsmällistä tietoa on usein vaikea suhteuttaa muuhun poliittisesta kulttuurista kertovaan tutkimukseen ja poliittisen elämän käytäntöihin. Vaalitutkijat voisivatkin arvioida oman tutkimusgenrensä pragmaattista arvoa uudelleen ja sijoittaa työnsä ja tekstinsä eksplisiittisesti osaksi poliittisen kulttuurin eikä vain asennejakamien tutkimusta. Joitain merkkejä tähän suuntaan on nähtävissä vaalikampanjan ja puoluetoiminnan tutkimuksen osalta. Ehkä joka vaaleista ei tarvitse tehdä laajaa kyselytutkimusta, mutta tarvittaisiin laajempiin ja syvempiin näkökulmiin tukeutuvaa poliittisen osallistumisen tutkimusta.

ISMO POHJANTAMMI